

Karolina Siwek

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
karolina.siwek@onet.eu
ORCID: 0000-0002-0381-5040

BIOGRAFIA TRANSLATORSKA A MIKROHISTORIA. PRZYSZYNEK DO HISTORII TŁUMACZA LITERACKIEGO

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2023.005>

Zarys treści: Mikrohistoria jest praktyką historiograficzną mającą na celu zbadanie elementu indywidualnego, tak aby dopełnić historię ogólną o fakty i wnioski, które mogły zostać poddane nadmiernej generalizacji lub zostać pominięte przy badaniach ogólnych wątków historycznych. Autorka podejmuje rozważania, czy jest to metoda możliwa do wykorzystania w badaniach nad tłumaczem literackim. Do zrekonstruowania mikrohistorii polskich tłumaczy *Hamleta* pracujących w latach 1797-1939 wykorzystane zostały istniejące już biografie translatorskie. Dzięki wspólnym wytycznym, według których powstały, możliwe stało się ich porównywanie i analizowanie. To z kolei pozwoliło odpowiedzieć na pytanie, kim jest dziewiętnastowieczny tłumacz *Hamleta*.

Słowa kluczowe: mikrohistoria, tłumacz literacki, biografia translatorska, *Hamlet*, dziewiętnasty wiek

1. Mikrohistoria, czyli „mała historia”

Mikrohistoria jest praktyką historiograficzną powstałą we Włoszech na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Włoscy historycy dostrzegli potrzebę zwrócenia uwagi na jednostkę i odgrywaną

przez nią rolę w historii, gdyż osadzenie jej w ogólnym kontekście historycznym może dopełnić znane już ogólne wątki historyczne o nowe fakty i wnioski (Gregorowicz: 2014). Szczegółowo wyjaśnia to wybitny historyk – Giovanni Levi w swoim przemówieniu wygłoszonym 8 maja 2009 w Ca’Foscari, a opublikowanym w monografii w 2011 roku przez Paola Lanaro:

jej [mikrohistorii] zamysł jest taki, aby nie poświęcać elementu indywidualnego dla generalizacji, starając się jednocześnie nie zarzucać abstrakcji, ponieważ pojedyncze przypadki mogą okazać się kluczowe do ukazania ogólniejszych fenomenów (Lanaro 2011: 7)¹.

Podobne wątki pojawiają się również w pracach historyków, którzy zauważają, że badanie historycznych szczegółów mających źródło w małych zbiorowościach z określonego obszaru oraz dostrzeżenie relacji łączących te szczegóły umożliwi dokładniejszą rekonstrukcję większej całości i pełniejsze oddanie kontekstu historycznego. Jednocześnie badacze jak Gustav Droysen czy Christian Meier nie ograniczają się jedynie do „małych historii”, ale zauważają ich znaczenie w procesie rekonstruowania i dopełniania istniejącej już historii ogólnej. Podkreślają również znaczenie mikrohistorii jako metody wymykającej się generalizacji i ubożeniu interpretacji historycznej rzeczywistości (Medick 1996).

Powstaje pytanie, czy kategoria „małej historii” może być użyteczna w badaniach nad przekładem literackim? Jeśli uwzględnić, że historiograficzna metoda jest w stanie dostarczyć nowych faktów i wniosków dopełniających historię przekładu literackiego, to być może taka optyka badań pozwoli zrealizować sformułowany przez socjologów przekładu postulat rekonstrukcji historii tłumacza literackiego. Celem niniejszego artykułu jest znalezienie odpowiedzi na pytanie o zasadność uwzględnienia mikrohistorii w rekonstrukcji sytuacji i specyfiki pracy polskich tłumaczy działających na ziemiach polskich w latach 1797–1939².

¹ Tłumaczenie cytatu na język polski zostało zaczerpnięte z opracowania (Gregorowicz: 2014).

² Ramy czasowe wykraczają poza klasyczny literaturoznawczy podział na epoki, ponieważ zmiany zachodzące w polu przekładu literackiego są w stosunku do nich przesunięte. Rok 1797 to czas pierwszego przekładu *Hamleta* na język polski dokonanego przez Wojciecha Bogusławskiego. Natomiast rok 1939 to data zamykająca pewien spójny okres rozwoju

2. Osoba tłumacza i historia przekładu

Wydany w serii Benjamins Translation Library w 2021 roku tom zbiorowy *Literary Translator Studies* ugruntował i pogłębił dotychczas prowadzone badania w obszarze studiów nad przekładem literackim. Zebrane w nim prace skupiają się na tłumaczach literatury, zaznaczając tym samym przeniesienie akcentu zainteresowań badawczych z tekstu na tłumacza i wykrystalizowanie się w granicach Translation Studies nowego obszaru badań – Literary Translator Studies. Jak we wstępie monografii podkreśla jeden z redaktorów, Klaus Kaindl, warto zastanowić się nad wyodrębnieniem teoretycznych i metodologicznych ram, które umożliwiłyby prowadzenie badań w obszarze Translation Studies poświęconych nie tekstom, lecz osobom. Kaindl uważa również, że jest to zadanie konieczne, aby badania nad tłumaczem mogły mieć „charakter naukowy” (Kaindl 2021: 2).

Ramy takie wyznacza Markus Eberharter, który w rozdziale „Translator biographies as a contribution to Translator Studies. Case studies from nineteenth-century Galicia” podkreśla znaczenie biografii translatorskiej jako kluczowego przedmiotu badań w obszarze Translator Studies. Badacz zauważa jednocześnie, że biografia translatorska nie jest już celem badań samym w sobie, lecz powinna stanowić punkt wyjścia do dalszych dociekań mających na celu analizę sytuacji tłumacza literackiego, stanowiącą dopełnienie historii przekładu literackiego, a w dalszej perspektywie rekonstrukcję historii samego tłumacza (Eberharter 2021).

Pierwszą próbą usystematyzowania badań nad tłumaczem literackim było opracowanie przez Renatę Makarską czterech segmentów, które powinna zawierać biografia translatorska. Jej zdaniem sytuacja tłumaczy może różnić się pod względem języków, na jakie tłumaczyli, działalności, które wykonywali poza przekładem, miejsca życia i pracy oraz sieci relacji międzyludzkich itp. (Makarska 2014, 2016). Zaproponowane przez badaczkę ujednoczenie sposobów opisu biograficznego osób parających się przekładem literackim umożliwiło porównywanie ich biografii ze sobą w celu wypracowywania narzędzi opisu sytuacji tłumaczy, relacji, jakie tworzyli, oraz kontekstu społecznego, w którym byli osadzeni.

przekładu literackiego w Polsce zakłócony i z czasem zupełnie ograniczony przez wybuch II wojny światowej. Należy podkreślić, że mimo zaborów dzielących ziemię polską do 1918 roku, przekład literacki rozwijał się podobnie w każdym z nich (Sadkowski 2002), co pozwala mówić o jednorodnej historii przekładu literackiego na ziemiach polskich w czasie zaborów.

Dopełnienie historii przekładu literackiego o wątki biograficzne wydaje się konieczne, jeśli owa historia miałaby oznaczać coś więcej niż tylko „rejestr” tłumaczonej literatury i stosowanych przez tłumaczy strategii translatorskich. Przykładem właśnie takiej pracy jest publikacja Wacława Sadkowskiego (Sadkowski 2002) syntetycznie omawiająca historię przekładu literackiego w Polsce, począwszy od średniowiecza, a skończywszy na dwudziestym wieku. W swoich rozważaniach badacz koncentruje się jednak na opisie dziejów przekładu literackiego przez pryzmat tekstów, stosowanych strategii translatorskich, ogólnych tendencji i wypowiedzi krytycznoliterackich wobec powstających przekładów, wyboru utworów tłumaczonych oraz pojedynczych – zwykle wybitnych/kanonicznych – tłumaczy literackich. Taki sposób rekonstrukcji historii przekładu literackiego jest jednak niepełny, gdyż w centrum rozważań są – słusznie – teksty docelowe, natomiast ich autorzy pozostają niejako w cieniu. Specyfika stylu przekładu, czas jego powstania oraz jego jakość to nie jedyne „składowe” historii przekładu. Kluczową rolę w procesie translacji odgrywają przecież tłumacze i czynniki determinujące ich pracę. Zwracają na to uwagę socjologowie przekładu³, rozszerzający tym samym zakres badań translatologicznych o Translator Studies. Dlatego kolejnym krokiem w badaniach translatologicznych powinno być przededefiniowanie zakresu i kształtu historii przekładu literackiego i uwzględnienie w niej również historii tłumacza literackiego z poziomu mikro. Zdiagnozowanie sytuacji tłumacza literackiego pozwala w dalszej perspektywie określić między innymi zjawiska społeczno-kulturowe, które przykładowo wpłynęły na decyzję o podjęciu się działalności przekładowej. Włączenie do badań historycznotranslatologicznych mikrohistorii może ułatwić rekonstrukcję zmieniającej się kondycji i popularności działalności translatorskiej na przestrzeni epok, a także procesu przekształcania tej działalności z hobbistycznej w zawodową.

Aby opisać kontekst społeczno-kulturowy w jakimś miejscu i okresie nie wystarczy przedstawić biografii jednego tłumacza. Konieczne jest porównanie wielu historii indywidualnych. Porównanie kilku elementów

³ Mowa tu między innymi o Anthonym Pymie (2009), który postulował, że bazowanie wyłącznie na tekstach, kulturach i historii w kontekście przekładu jest niewystarczające i że tego rodzaju badania należy wzbogacić o wątek humanistyczny, tj. tłumacza; Susan Bassnett i André Lefevere (1998), którzy dostrzegli w tłumaczu mediatora międzykulturowego uwikłanego w ograniczenia tekstowe, ale również pozatekstowe; Michaeli Wolf (2007), która w tłumaczeniu upatrywała działania socjologiczne.

indywidualnych opisanych według tych samych kategorii, jak choćby pochodzenie, edukacja, ścieżka zawodowa, zainteresowania, miejsce i czas życia, dorobek w dziedzinie przekładu umożliwia **rekonstruowanie mikrohistorii grupy tłumaczy** żyjących i pracujących nad przekładami literackimi w określonym czasie i przestrzeni. W dalszej perspektywie warto łączyć ze sobą poszczególne mikrohistorie, tak aby uzyskać pełniejszy obraz historii przekładu literackiego.

Rekonstruowanie najpierw „mniejszych historii” powinno wyeliminować ryzyko zbytnej ogólności w zbiorowej historii przekładu i historii tłumacza literackiego. Z kolei rekonstruowanie ogólnej historii w oparciu o mikrohistorie, czyli od szczegółu do ogółu, może również uchronić przed przeoczeniem tendencji ważnych i mających wpływ na ogólną sytuację tłumaczy, choć początkowo ograniczonych np. regionalnie lub pojawiających się w określonej parze językowej np. w przekładzie z języka niemieckiego na język polski, a dopiero z czasem w innych parach językowych.

3. Tłumacz *Hamleta*, czyli kto

Mikrohistoria polskich tłumaczy *Hamleta* pracujących nad tym tekstem w latach 1797–1939 została opracowana w oparciu o istniejące już biografie translatorskie oraz zlepek ich biogramów czerpanych z różnych opracowań. Głównymi źródłami informacji biograficznych o tłumaczach były między innymi: Cetera-Włodarczyk, Kosim (2019), Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut (Budrewicz-Beratan 2009), Sosnowski (2015), Internetowy Polski Słownik Biograficzny, strona internetowa Polski Petersburg, strony internetowe muzeów, w tym Muzeum w Gostyniu. Opracowana tu mikrohistoria jest wypadkową porównywania i analizowania zebranych biografii translatorskich tłumaczy pracujących nad *Hamletem* w tym samym przedziale czasowym oraz na tym samym terenie geograficznym, tj. ziemiach polskich.

W latach 1797–1939 *Hamlet* został przetłumaczony w całości lub fragmentach przez 18 osób. Byli to w porządku chronologicznym: Wojciech Bogusławski, Andrzej Horodyski, Jan Nepomucen Kamiński, Stanisław Trembecki, Jan Komierowski, Ignacy Hołowiński, Cyprian Norwid, Józef Paszkowski, Stanisław Koźmian, Krystyn Ostrowski, Jan Kasprówicz, Władysław Matlakowski, Leon Ulrich, Kazimierz Zalewski, Zdzisław Skłodowski,

Tadeusz Miciński, Andrzej Tretiak, Jarosław Iwaszkiewicz. Ok. 16% tych osób pochodziło z zaboru pruskiego, ok. 33% – z austriackiego i ok. 44% – z rosyjskiego. Byli związani z wiodącymi ośrodkami kulturowymi danego zaboru: z Poznaniem (zabór pruski), Warszawą (zabór rosyjski), z Krakowem i Lwowem (zabór austriacki), co przekładało się na czasopisma, w których publikowali swoje przekłady (np. „Biblioteka Warszawska” w przypadku osób związanych z Warszawą, „Biblioteka Mrówki” w przypadku Lwowa) oraz teatrami, które grały sztuki w przekładzie „lokalnych” tłumaczy (np. w Krakowie popularny był Szekspir w przekładzie Stanisława Egberta Koźmiana, we Lwowie – Wojciecha Bogusławskiego i Jana Nepomucena Kamińskiego, w Warszawie – Józefa Paszkowskiego).

a) Pochodzenie i rodzina

Pierwszym elementem determinującym życie jednostki jest pochodzenie społeczne. Jak podaje Wielki Słownik Języka Polskiego, chodzi o „rodowód wskazujący na [...] urodzenie się w jakimś miejscu, w jakiejś rodzinie, grupie społecznej lub środowisku”. Pochodzenie jest zatem tym, co już od początku przyporządkowuje jednostkę do poszczególnych sieci społecznych, z których najważniejszą jest rodzina zapewniająca jednostce podstawowe warunki do życia i warunkująca dostęp do zasobów takich jak edukacja, finanse, prestiż społeczny (Zimbardo 2012: 395). Urodzenie w zamożnej rodzinie wpływa również na intelekt jednostki, która ma większe możliwości, aby go rozwijać (Zimbardo 2012: 395). Tłumacze literaccy jako osoby żyjące w społeczeństwie podlegają również sieci wpływów rodzinnych, która odgrywa kluczową rolę w ich rozwoju i niejednokrotnie późniejszej decyzji o podjęciu działalności przekładowej.

W badanej osiemnastoosobowej grupie tłumaczy jedynie dwóch miało pochodzenie chłopskie (Jan Kasprówic i Władysław Matlakowski). Pozostałe szesnaście osób wywodziło się z rodzin ziemiańskich (w tym również szlacheckich i zubożałej szlachty, właścicieli ziemskich lub zarządców ziemskich) lub inteligentkich (to można zaobserwować dopiero u schyłku dziewiętnastego wieku). Należy zaznaczyć, że w dziewiętnastowiecznej Polsce społeczeństwo było wyjątkowo rozwarstwione, a dodatkowo w tym czasie wyłoniły się zupełnie nowe klasy, jak robotnicy czy właśnie wspomniana już inteligencja (Żyromski 2000).

Dziewiętnastowieczna ziemiańska rodzina posiadała na tyle środków finansowych, aby zapewnić dzieciom możliwość edukacji. Jeśli jednak tych środków było niewiele, to miała jeszcze koneksje i inne gałęzi rodzinne, które mogły pomóc w zapewnieniu dzieciom lepszego startu. Była to również grupa społeczna, która propagowała rozwój i edukację dzieci, co umożliwiała im późniejszy awans społeczny – najczęściej do inteligencji (Żarnowski 1964).

Z czasem każdy tłumacz z badanej grupy stał się przedstawicielem inteligencji. Było to możliwe, ponieważ osoby te miały możliwość zdobycia wykształcenia formalnego (np. Ignacy Hołowiński) poprzedzonego niekiedy edukacją domową (np. Józef Paszkowski). Rodzinne koneksje były szczególnie ważne np. dla Stanisława Egberta Koźmiana, który po śmierci ojca został wzięty pod opiekę przez wuja – Kajetana Koźmiana, zapewniającego mu dostęp do edukacji i możliwość poznawania świata intelektualistów (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 185). Aby potomek rodziny mógł się uczyć, musiał też być zdrowy, mieć dostęp do lekarza, leków, ale także odpowiedniego jedzenia (Żyromski 2000: 177)⁴.

W obliczu utraty przez Polskę państwowości rodzina była jedynym miejscem odpowiedzialnym za przekazywanie narodowych wartości, tradycji oraz języka (Maleczyńska 1987: 196). Im bardziej rodzina była majątna, tym większą posiadała domową biblioteczkę stanowiącą podstawę do tworzenia intelektualnego klimatu dla dzieci i młodzieży (Maleczyńska 1987).

b) Czas edukacji i poszukiwania własnej drogi

Dom rodzinny był pierwszym miejscem, który kształtował przyszłych tłumaczy oraz wyprawiał w świat po dalszą edukację. Niemal każda z osób w analizowanej grupie musiała mierzyć się z wyjazdem do szkoły (najpierw do gimnazjum, później na uniwersytet). Zderzenie ze środowiskiem szkolnym oraz poznawanie nowych kolegów i nauczycieli stanowiło dla

⁴ Zapewnienie tych elementarnych potrzeb nie było w dziewiętnastym wieku łatwe. Występowały wtedy cyklicznie klęski głodu. Sytuację poprawiła nieco masowa produkcja buraka cukrowego i ziemniaków, ale wciąż im biedniejsza rodzina, tym uboższe było jedzenie. Jedynie zamożni mieli dostęp do opieki lekarskiej i leków, choć należy zauważyć, że w dziewiętnastym wieku na ziemiach polskich była to opieka mało zaawansowana, a warunki higieniczne pozostawiały wiele do życzenia.

wielu możliwość wymiany doświadczeń i odkrywania nowych zainteresowań. Dla wielu był to moment poznania języka angielskiego i literatury angielskiej. Niektórzy już wtedy podejmowali pierwsze próby przekładu⁵. W wielu przypadkach kontakty i przyjaźnie szkolne pozostawały na lata, otwierając tłumaczom kolejne drzwi do doskonalenia się w przekładzie literackim.

W szkole, a dokładniej w gimnazjum w Żytomierzu, języka angielskiego nauczył się Ignacy Hołowiński, który wraz z przyjacielem Placydem Jankowskim podpisał petycję o zwiększenie liczby godzin tego przedmiotu (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 67). Hołowiński i Jankowski zasłynęli za kilka lat przekładami Szekspira. W szkole zaprzyjaźnili się również Stanisław Egbert Koźmian i Leon Ulrich. Komentowali swoje prace – autorskie i przekładowe, doradzali i wspierali się przez lata. Kiedy spotkali się w Londynie, podjęli decyzję o przełożeniu wszystkich dzieł Szekspira na język polski (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 391–393).

c) Uwikłanie w historię

Lata 1797–1939 były czasem wyjątkowo niespokojnym politycznie i społecznie. Naród polski musiał mierzyć się z utratą niepodległości, zaborami, powstaniami, I wojną światową, kryzysem gospodarczym w międzywojniu oraz widmem nadciągającej II wojny światowej. Zawirowania polityczno-historyczne wpływały na życie społeczeństwa, ale również na jednostki. Zawierucha dziejów nie ominęła również osób zajmujących się przekładem literackim, odciskając piętno na ich działalności.

W analizowanej grupie tłumaczy odnaleźć można osoby, którym sytuacja polityczna pokrzyżowała plany na dalszą edukację (np. Józef Paszkowski), ale również takich, którzy stracili znacznie więcej niż możliwość studiów na uniwersytecie. W powstaniu listopadowym walczył Jan Komierowski, Leon Ulrich, Stanisław Koźmian, Krystyn Ostrowski. Dla Ostrowskiego

⁵ Pierwsze próby tłumaczenia pojawiały się przeważnie w okolicznościach nauki języka obcego, ponieważ w badanym okresie jedną z najpowszechniej stosowanych metod nauczania była metoda filologiczna polegająca na przyswajaniu struktur języka na drodze tłumaczenia tekstów (Dakowska 2007). W tamtym czasie nie było jeszcze specjalnie do tego celu opracowanych podręczników, dlatego uczniowie tłumaczyli teksty literatury (Ronowicz 1982: 26–29).

udział w powstaniu, w którym walczył z ojcem – dowódcą Gwardii Narodowej i bratem, skończył się konfiskatą rodzinnego majątku i przymusową emigracją najpierw do Belgii, a później do Francji (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 265–269). W postaniu styczniowym walczył między innymi Zdzisław Skłodowski, który również musiał wyemigrować do Francji (Skrzypczak).

Tłumacze, którzy sami nie walczyli (bo byli za młodzi lub urodzili się już po powstaniach), mieli w swojej rodzinie bliższej lub dalszej kogoś z powstańców. Duże piętno powstania styczniowego odcisnęło się np. na Jarosławie Iwaszkiewicz, którego ojciec Bolesław Antoni Iwaszkiewicz walczył w tym powstaniu. Poza tym cała rodzina Iwaszkiewiczów odznaczała się patriotyzmem i oddaniem sprawie narodowej (Głąb 2014: 294).

d) Spotkanie z *Hamletem*

Decyzja o przetłumaczeniu *Hamleta* na język polski pojawiała się u tłumaczy na różnych etapach życia, chociaż specyficzny główny bohater ujmował raczej młodszych, ale już wystarczająco dojrzałych tłumaczy lub tłumaczy w średnim wieku, którzy byli już na tyle doświadczeni, by docenić jego moc i czar.

Najmłodszym tłumaczem Szekspira był Jan Kasprowicz, który podjął się przekładu *Hamleta*, mając lat dwadzieścia. Jednak z perspektywy czasu wracał do niego wielokrotnie, nanosząc liczne poprawki (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 12–114). Młody, bo dwudziestotrzyletni był również Ignacy Hołowiński, który zajmował się tłumaczeniem *Hamleta* jako młody kleryk (Cetera-Włodarczyk, Kosim 2019: 69–85). Młodzi byli również Andrzej Horodyski – dwudziestosześcioletek i Jan Nepomucen Kamiński – dwudziestoosmioletek.

Polskie przekłady *Hamleta* nie powstawały tylko w wyniku młodzieńczego poczucia misji albo żywo rozbudzonej pasji w wyniku fascynacji głównym bohaterem lub polityczno-niepodległościowym wydzwiękiem treści. Były też *Hamlety* „dojrzałe” przetłumaczone przez Wojciecha Bogusławskiego (40 lat), Stanisława Trembeckiego (49 lat), Jana Komierowskiego (52 lata), Józefa Komierowskiego (44 lata), Cypriana Kamila Norwida (34 lata), Józefa Paszkowskiego (33 lata), Krystyna Ostrowskiego (49 lat), Władysława Matlakowskiego (44 lata), Leona Ulricha (59 lat), Stanisława

Egberta Koźmiana (prawdopodobnie w wieku 40–50 lat), Kazimierza Zalewskiego (49 lat), Zdzisława Skłodowskiego (67 lat), Tadeusza Micińskiego (43 lata), Andrzeja Tretiaka (36 lat), Jarosława Iwaszkiewicza (45 lat). Czym te prace różniły się od przekładów powstających w wyniku młodzieńczych porywów? Przede wszystkim ich powstanie było przemyślane i zorientowane na inne cele. Bogusławski przetłumaczył *Hamleta* na potrzeby swojego teatru. Ostrowski realizował swoje patriotyczne wizje i nie zwracał przy tym zbytnej uwagi na oryginał. Ulrich za wszelką cenę chciał wydać swoje prace i przetłumaczyć „całego” Szekspira, tak jak jeszcze w młodości – o czym wspomniałam – powziął plan ze swoim przyjacielem Stanisławem Egbertem Koźmianem. Ten ostatni również nie ominął *Hamleta* w swojej ostatniej publikacji, choć były to zaledwie fragmenty. Można odnieść wrażenie, że posiadanie *Hamleta* lub chociaż jego fragmentu w dorobku translatorskim było w tamtych czasach *must-have*. Jeśli ktoś poważnie traktował swoje przekłady tekstów Szekspira, to po prostu musiał mieć też *Hamleta*. Podobnie z teatrem – Bogusławski i Kamiński, stawiający na inicjatywy teatralne lub w ogóle organizowanie teatrów i zespołów aktorskich, mieli swoje *Hamlety*. Trudno było sobie wyobrazić prawdziwy teatr mający aspiracje do oferowania widzom kultury najwyższych lotów bez *Hamleta*. Świadczyć to może z jednej strony o swego rodzaju modzie na *Hamleta*, który wpisuje się w kanon literatury, a z drugiej – być może o chęci nadania swojemu translatorskiemu lub teatralnemu portfolio prestiżu.

e) Życie zawodowe a przekład literacki

Tłumacze literaccy działający w latach 1797–1939 należeli do klasy inteligentnej bądź też do niej aspirowali. Społeczeństwo oczekiwało od nich, tak jak od całej inteligencji, poświęcania się misji niesienia oświecenia na prowincji, niesienia wsparcia klasie robotniczej i chłopskiej, wspierania ruchów patriotycznych, dbania o polską kulturę i język (Sadowski 1988: 76–77).

Jednak analizując opracowania socjologów takich jak Sadowski (1988) czy Żarnowski (1964), na próżno szukać w nich wzmianek o tłumaczach jako grupie zawodowej. Żarnowski, charakteryzując grupy zawodowe składające się na inteligencję, zaznacza: „w dziale «usług nieprodukcyjnych» wyróżniam następujące grupy (...): 1) Urzędnicy administracyjni. 2) Praw-

nicy i personel pomocniczy. 3) Nauczyciele. 4) Pracownicy nauki. 5) Artyści. 6) Lekarze, farmaceuci i zawody pokrewne. 7) Oficerowie i 8) Kler” (Żarnowski 1964: 206). Jak widać, brak grupy tłumaczy. To wszystko pozwala wnioskować, że zawód tłumacza nie funkcjonował w świadomości społecznej w dziewiętnastym wieku. Przynajmniej nie w takim samym wymiarze jak nauczyciel, urzędnik, lekarz, inżynier. Upatrywano w tym zajęciu hobby lub działalność dodatkową wykonywaną jednocześnie z pracą zawodową jako rzeczony nauczyciel, urzędnik itd., a w związku z tym ci, w których dziś upatrujemy tłumaczy literackich tamtego okresu, zmuszeni byli utrzymywać się z wykonywania innych zawodów.

Wśród badanej grupy tłumaczy literackich ok. 27% to nauczyciele. Dokładnie połowa z tej liczby to nauczyciele akademicy i profesorowie. Na uniwersytecie wykładali między innymi Ignacy Hołowiński, Jan Kasprowicz, Andrzej Tretiak. Nauczycielami młodszej młodzieży byli np. Józef Paszkowski, Leon Ulrich, Zdzisław Skłodowski. W dziewiętnastym wieku przekładem literackim nadal zajmowali się poeci i pisarze, działalność autorska stanowiła dla nich główne źródło utrzymania. Byli to np. Jan Kasprowicz i Jarosław Iwaszkiewicz. Tłumaczyły osoby związane z teatrem, których przekłady wystawiane były na scenie. Mowa tu o Wojciechu Bogusławskim i Janie Nepomucenie Kamińskim. Również Kazimierz Zalewski, z wykształcenia prawnik, utrzymywał się między innymi z krytyki teatralnej, dramaturgii i kierowania Teatrem Małym w Warszawie. Zainteresowania okołoteatralne przełożyły się prawdopodobnie na jego zainteresowanie przetłumaczeniem *Hamleta* na język polski jako dzieła, które nadawało rangi teatrom, które go wystawiały. Do grupy pracujących słowem zaliczają się również publicyści. Dziewiętnasty wiek był czasem rozkwitu prasy, a więc dawał pole do działania tym, którzy chcieli publikować swoje prace, w tym fragmenty przekładów. Do grona publicystów trudniących się przekładem literackim należeli: Krystyn Ostrowski, Kazimierz Zalewski, Tadeusz Miciński, Stanisław Egbert Koźmian. W badanej grupie tłumaczy znalazła się również osoba duchowna – Ignacy Hołowiński oraz osoby wykonujące wolne zawody, takie jak prawnicy czy lekarze. Wśród tłumaczy *Hamleta* znaleźć można prawnika (Jan Komierowski, Kazimierz Zalewski) i chirurga (Władysław Matlakowski).

f) Zostać zapamiętanym

Z punktu widzenia społeczeństwa żyjącego w latach 1797–1939 tłumacz jako pełnoprawny zawód nie występował. Pytanie jednak, jak sami tłumacze literaccy postrzegali swoją działalność translatorską. Wyróżnić można dwa sposoby jej rozumienia. Pierwszy to inspiracja dla własnej twórczości literackiej (Jarosław Iwaszkiewicz, Jan Kasprowicz). Drugi sposób to pasja, która przyczyniła się do rozpoznawalności osób jako parających się tłumaczeniem, często wskutek udanych przekładów (Józef Paszkowski, Leon Ulrich). W tej grupie pojawiały się osoby takie jak Krystyn Ostrowski, które mocno identyfikowały się z tłumaczeniem i same określały siebie tłumaczami.

Analizując sposób postrzegania osób zajmujących się przekładem literackim w świadomości powszechnej w dziewiętnastym wieku, można zauważyć znaczącą zmianę. O ile do połowy dziewiętnastego wieku zwykle tłumaczem stawał się ten, kto miał za mało talentu, by być literatem (Chmielowski, Krzemiński 1885: 189), o tyle w drugiej połowie wieku następuje rodzaj nobilitacji działalności translatorskiej. Świadczy o tym fakt, że z analizowanej przeze mnie osiemnastoosobowej grupie tłumaczy Szekspira większość z nich, z drobnymi wyjątkami znanymi z twórczości własnej (Cyprian Norwid, Jan Kasprowicz, Jarosław Iwaszkiewicz), funkcjonuje w świadomości odbiorców przede wszystkim jako tłumacze. Wykonywane przez nich prace przekładowe były omawiane, porównywane, co przyczyniło się do rozwoju krytyki przekładowej, a wzmożone tłumaczenie dzieł Szekspira dało materiał do analiz porównawczych dla rozwijających się w tamtym czasie badań komparatystycznych.

Początkowo, jak zauważyła Aleksandra Budrewicz-Beratan (2009: 49):

(...) Koźmian, i inni ówczesni tłumacze w istocie byli pozbawieni intelektualnego wsparcia ze strony polskich literaturoznawców. Krytyka literacka wyrażała opinie lapidarne i ogólnikowe. Poważnych dyskusji o teorii przekładu oraz o przekładach literatur nowożytnych nie podejmowano. (...) refleksje warsztatowe i analizy porównawcze w periodykach literacko-kulturowych dotyczyły głównie literatury klasycznej (greckiej i rzymskiej). (...) Tłumacze – powtórzmy raz jeszcze – pracowali sami, ucząc się na sukcesach i błędach kolegów. Koncepty teoretyczne poznawali za pośrednictwem piśmiennictwa niemieckiego i francuskiego.

Dopiero wzmożone zainteresowanie przekładaniem Szekspira sprawiło, że w drugiej połowie XIX wieku ukształtował się zarys oczekiwań względem przekładów, które miały pomagać w konturowaniu ocen tych prac. Wspomniana badaczka (Budrewicz-Beratan 2009: 62) dodaje:

W epoce romantyzmu ceniono próbę, fragment, zmierzenie się z potęgą angielskiego dramaturga i twórcze wykorzystanie inspiracji szekspirowskiej do stworzenia obrazów pełnych uroku poetyckiego. Głównym powodem chwały było zrezygnowanie z pośrednictwa przekładów francuskich i niemieckich. Później (...) tłumaczenie wprost z oryginału stało się już obowiązkiem.

Budrewicz-Beratan zauważa również, że z czasem fragmenty i wyimki przestały być wystarczające i zaczęto oczekiwać pełnych przekładów. Jej zdaniem tłumacz mógł zyskać popularność nie dzięki swojemu warsztatowi, a trafnemu doborowi tekstu, który był akurat pożądanym lub szczególnie interesował odbiorców (Budrewicz-Beratan 2009: 63). Można zatem stwierdzić, że przetłumaczenie *Hamleta* jako jednej z najbardziej popularnych tragedii Szekspira mogło pomóc w zdobyciu rozgłosu.

Wnioski

Zestawienie i porównanie biografii translatorskich 18 tłumaczy *Hamleta* pracujących nad przekładem w latach 1797–1939 pozwoliło na wyciągnięcie poszerzonych wniosków dotyczących otaczającej ich sytuacji społeczno-kulturowej. Posłużenie się praktyką historiograficzną zwaną mikrohistorią pozwoliło na ustalenie, kim był dziewiętnastowieczny tłumacz *Hamleta*. Tłumaczeniem zajmowali się mężczyźni o korzeniach ziemiańskich, którzy w wyniku zdobycia wykształcenia awansowali do klasy inteligencji. Awans społeczny był dla nich możliwy, ponieważ ziemiańska rodzina posiadała wystarczające środki finansowe lub koneksje, aby zapewnić dostęp do edukacji. Rodzina była też źródłem wychowania w wartościach patriotycznych, które później zaowocowały działalnością narodowyzwoleńczą, a także walką w powstaniach. Oddanie sprawie polskiej kończyło się dla wielu tłumaczy emigracją stałą lub czasową. Tak kształtowały się podstawy – edukacja domowa z uwzględnieniem języków obcych, korzystanie z rodzinnej biblioteki wprowadzające w literaturę, przekazywanie narodowych wartości w domu rodzinnym wyrabiało poczucie misji, która realizowała się później w wybie-

raniu do przekładu utworów z literackiego kanonu, tak aby polska kultura, literatura i teatr mogły rozwijać się na najwyższym poziomie. Ponadto poczucie odpowiedzialności za polską kulturę było dodatkowo wzmacniane przez fakt awansu do klasy inteligenckiej, od której społeczeństwo oczekiwało poświęcenia na rzecz sprawy polskiej.

Moment wyjazdu do gimnazjum czy na uniwersytet umożliwiał nawiązanie nowych przyjaźni i poszerzenie własnych zainteresowań. Dla wielu zaczynała się wtedy nauka języka obcego, pierwsze próby tłumaczenia literackiego oraz poszerzanie horyzontów literackich wykraczające już poza zbiory rodzinnej biblioteki. Dziewiętnastowieczny tłumacz *Hamleta* pracował w zawodach inteligenckich. Był nauczycielem, urzędnikiem, literatem, ale także prawnikiem czy księdzem. Przekład literacki był działalnością dodatkową lub hobbystyczną. Spotkanie z *Hamletem* odbywało się w różnych momentach życia, a potrzeba stałego doskonalenia przekładu skutkowała wielokrotnymi do niego powrotami i poprawkami.

Dzieła Szekspira, a szczególnie *Hamlet*, cieszyły się taką popularnością, że w tym samym czasie pracowało nad nimi kilku tłumaczy (choć niezależnie od siebie)⁶. Wzmoczone prace translatorskie wywołały zainteresowanie krytyków, którzy początkowo niewprawieni zaczęli na podstawie tych właśnie przekładów opracowywać zasady dobrego tłumaczenia literackiego, takie jak poszanowanie oryginału i możliwie jak najlepsze oddanie jego zamysłu, tłumaczenie tylko w oparciu o anglojęzyczny oryginał, unikanie nadmiernej polonizacji (za co skrytykowano *Hamleta* Krystyna Ostrowskiego) itp. Zasady te służyły później przy przekładach literackich powstających w innych parach językowych.

Powyższe wnioski rysują obraz tłumacza literackiego, który był osobą dążącą do awansu społecznego. Motywacją do przekładu były dla niego początkowo zadania szkolne, później hobby i osobista fascynacja tekstem, a w końcu chęć zdobycia rozgłosu jako tłumacz tekstów Szekspira, chęć poprawienia poprzedników oraz chęć sprostania potrzebom teatru lub czasopisma, z którym współpracowali, niejednokrotnie dorabiając do pensji nauczyciela czy urzędnika. U schyłku życia pojawiała się również motywacja zostawienia po sobie twórczej spuścizny. Powyższe fakty uświadamiają też, że zawód tłumacza literackiego nie istniał w latach 1797–1939, ale można

⁶ Szczegółowe opracowanie dotyczące chronologii powstawania dziewiętnastowiecznych przekładów *Hamleta* przygotował Jarosław Komorowski (Komorowski 1992: 94–97).

zauważyć już pierwsze symptomy profesjonalizacji tej działalności, takie jak doskonalenie warsztatu translatorskiego poprzez wyrabianie swoich strategii oraz nanoszenie poprawek na istniejące już przekłady, wybieranie do przekładu tekstów interesujących dla potencjalnych odbiorców lub widzów w teatrze, wykonywanie przekładów na zlecenie wydawców lub dyrektorów teatralnych i otrzymywanie za to wynagrodzenia.

Wykorzystanie mikrohistorii do badań nad polskimi tłumaczami *Hamleta* wydaje się być użyteczne w celu określenia sytuacji wspólnych dla tłumaczy pracujących w tych samych ramach czasowych i tej samej przestrzeni geograficzno-historycznej. Ich mikrohistoria jest na tyle małym wycinkiem historii tłumacza literackiego, że ryzyko zbytniego uogólnienia lub przecoczenia istotnych tendencji i procesów zachodzących w ramach historii przekładu literackiego jest zniwelowane. Jednocześnie uzyskane wnioski dopełniają ogólną historię przekładu literackiego w Polsce i przyczyniają się do rekonstrukcji ogólnej historii tłumacza literackiego w Polsce.

Literatura

- Bassnett S., Lefevere A., 1998, *Constructing cultures: Essays on literary translation*, „Multilingual Matters”, 11, s. 123–139.
- Budrewicz-Beratan A., 2009, Stanisław Egbert Koźmian. Tłumacz Szekspira, Kraków.
- Cetera-Włodarczyk A., Kosim A., 2019, *Polskie przekłady Shakespeare’a w XIX wieku. Część I. Zasoby, strategię, recepcja*, Warszawa.
- Chmielowski P., Krzemiński S. (red.), 1985, Julian Korsak, [w:] Chmielowski P. (red.), *Złota przęda poetów i prozaików polskich, ze słowem wstępnym Józefa Ignacego Kraszewskiego*, T. 2, Warszawa.
- Dakowska M., 2007, *Teaching English as a foreign language. A guide of Professionals*, Warszawa.
- Domańska E., 2005, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań.
- Eberharther M., 2021, *Translator biographies as a contribution to Translator Studies. Case studies from nineteenth-century Galicia*, [w:] E. K Kaindl, W. Kolb, D. Schlager (red.), *Literary Translator Studies*, Amsterdam, s. 73–88.
- Głąb G., 2014, *Powstanie Styczniowe w tekstach Jarosława Iwaszkiewicza*, „Niepodległość i Pamięć”, 21/1–2 45–46, s. 293–316.
- Gregorewicz D., 2014, *Mikrohistoria – otwieranie nowych horyzontów*, <https://histmag.org/Mikrohistoria-otwieranie-nowych-horyzontow-9621> (dostęp: 4.11.2022).

- Hasło: *Pochodzenie*, [w:] *Wielki Słownik Języka Polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/11190/pochodzenie/5005475/szlacheckie> (dostęp: 11.11.2022).
- Kaindl K. E., Kolb W., Schlager D. (red.), 2021, *Literary Translator Studies*, Amsterdam.
- Kaindl K. E., 2021, (Literary) Translator Studies. Shaping the field, [w:] K. E. Kaindl, W. Kolb, D. Schlager (red.), *Literary Translator Studies*, Amsterdam, s. 1–40.
- Komorowski, J., 1992, „Hamlet” Williama Shakespeare’a, Warszawa.
- Maleczyńska K., 1987, *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*, Wrocław.
- Makarska R., 2014, *Die Rückkehr des Übersetzers. Zum Nutzen einer Übersetzerbiographie*, [w:] A. F. Kelletat, A. Tashinski (red.), *Übersetzer als Entdecker*, Berlin, s. 51–61.
- Makarska R., 2016, *Am Beispiel von Siegfried Lipiner (1856-1911) und Grete Reiner (1892-1944)*, [w:] A. Kelletat, A. Tashinsky, J. Boguna (red.), *Übersetzungsforschung. Neue Beiträge zur Literatur- und Kulturgeschichte des Übersetzens*, Berlin, s. 213–219.
- Medick H., 1996, *Mikrohistoria*, w: *Historia społeczna, historia codzienności, mikrohistoria*, Warszawa, s. 59-77.
- Mokrzycka-Pokora M., *Wojciech Bogusławski*, <https://culture.pl/pl/tworca/wojciech-boguslawski> (dostęp: 2.11.2022).
- Lanaro P. (red.), 2011, *Microstoria. A venticique anni da L’eredita’ immateriale*, Mediolan.
- Pym A., 2009, *Humanizing Translation History*, „Hermes – Journal of Language and Communication Studies”, nr 42, s. 23–45.
- Ronowicz R., 1982, *Kierunki w metodyce nauczania języków obcych*, Warszawa.
- Sadkowski W., 2002, *Odpowiednie dać słowo słowu. Zarys dziejów przekładu literackiego w Polsce*, Warszawa.
- Sadowski L., 1988, *Polska inteligencja prowincjonalna i jej ideowe dylematy na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa.
- Skrzypczak B. *Zdzisław Skłodowski, Z naszych wyborczych i społeczno-politycznych stosunków*, [w:] Muzeum Narodowe w Kielcach, https://mnki.pl/pl/obiekt_tygodnia/2017/pokaz/238,zdzislaw_sklodowski__z_nasznych_wyborczych_i_spolcznopolitycznych_stosunkow,1 (dostęp: 11.11.2022).
- Sosnowski M., 2015, *Jan Kasproicz. Opowieść biograficzna. Część pierwsza. Chłopska sukmana (1860-1889)*, Zakopane.
- Wolf M., 2007, *Introduction: The emergence of a sociology of translation*, [w:] Wolf Michaela, Fukari, Alexandra (red.), *Constructing a Sociology of Translation*, Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, s. 1–36.
- Zimbardo G. P., Gerring J. R. (red.), 2012, *Psychologia i życie*, Warszawa.

- Żarnowski J., 1964, *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa.
- Żyromski M., 2000, *Dziewiętnastowieczna rodzina polska*, „Roczniki socjologii rodziny”, XII, Poznań, s. 173–188.

Translator's biography and microhistory. A contribution to the history of the literary translator

Summary

Microhistory is the historiographical practice of examining a single element in order to elude generalisation and enable more general phenomena to be specified. The single element can be an individual/a person, but also a small collective. The author considers whether this is a method that can be applied to the study of a literary translator. Existing biographies of translators were used to reconstruct a microhistory of Polish translators of *Hamlet* active between 1797 and 1939. The reconstruction of the microhistory was further enabled by methods used to describe translators' biographies developed by the sociology of translation. The application of two methods allowed to reconstruct the image of the translator of *Hamlet* into Polish in the nineteenth century, and to determine his parameters such as gender (male), origin (landed gentry), social ambitions (desire for social advancement into the intelligentsia class), education (educated person), passions (a person writing his own literary texts), profession and source of livelihood (not treating translation activity as the main source of income).

The usage of microhistory for Translation Studies is helpful to identify trends prevailing in the translation field and situations common to translators working in the same time frame and geographical-historical space. At the same time, the conclusions obtained allowed to complement the general history of literary translation in Poland and contribute to the separation of the history of the literary translator in Poland.

Keywords: microhistory, literary translator, translator's biography, *Hamlet*, nineteenth century

